

ESTER LIMORTI
ARTUR QUINTANA

EL

CARXE

REULL DE LITERATURA POPULAR
VALENCIANA DE MÚRCIA

R. Penelope
Memories 1998

EL CARXE

Recull de literatura popular valenciana de Múrcia

a cura d'Ester Limorti i Artur Quintana

Transcripció musical: Lluís Borau i Ester Pérez

A cura d'Ester Limorti i
Artur Quintana

EL CARXE

Recull de literatura popular valenciana
de Múrcia

Transcripció musical: Lluís Borau i Ester Pérez

COLECCIÓN ENSAYO E INVESTIGACIÓN
INSTITUTO DE CULTURA · JUAN GIL-ALBERT ·
EXCMA. DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE ALICANTE
1998

Directores de la Colección:
Carmen Gutiérrez Cardona
Rafael Navarro Mallebrera

Colección «ENSAYO E INVESTIGACIÓN»
© Ester Limorti i Artur Quintana
Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert»

I.S.B.N.: 84-7784-315-5
Dep. Legal: A-1211-1998

Diseño cubierta: Carles Durández
Impresión: Segarra Sánchez, S.L. - O. Winibal, 39 - 03202 Elx

INTRODUCCIÓ

La llengua catalana a Múrcia

Pel tractat de Tudellén de 1151 entre Castella i Aragó, la futura conquesta del regne musulmà de Múrcia havia de correspondre a la Corona d'Aragó, però Alfons II hi renuncià a favor de Castella. Un segle més tard, aleshores pel tractat d'Almirra de 1244 entre Jaume I i Alfons X de Castella, es pactà amb exactitud la frontera del regne encara musulmà de Múrcia enfront del nou regne cristià de València: la coneguda línia Biar-Busot. El domini de Castella sobre els musulmans de Múrcia era en aquests anys quasi només nominal i es limitava a la presència d'unes poques guarnicions cristianes. Quan el 1264 es produí un aixecament dels murcians, Alfons X, amb la seua host ocupada en la lluita contra els musulmans andalusos, va demanar ajuda a Jaume I, que el 1266 conquerí Múrcia i la poblà, com diu al *Llibre dels Feits*, amb «bé X milia hòmens d'armes, entre de nostra terra e d'altres». I amb aquesta conquesta jaumina comença la presència de la llengua catalana a Múrcia. Tot i que Jaume I lliurà el regne musulmà de Múrcia al seu gendre Alfons X de Castella, i es retirà a la línia de Biar-Busot, el canvi de senyor no afectà la persistència de la nostra llengua a Múrcia, perquè els pobladors, majoritàriament de llengua catalana, que hi havien anat quan la conquesta, hi romangueren. D'aquests anys és el més antic document murcià en valencià: el capítol matrimonial entre Ramona Belloc i Bernat Cadireta, datat a la ciutat de Múrcia el 3 de juny de 1268¹. Trenta anys després, el 1296, Jaume II conquerí novament, ara en lluita contra els castellans, l'antic regne musulmà de Múrcia i l'incorporà a la pròpia corona. La conquesta, tanmateix, fou en part efimera, perquè ja l'any 1304, pel tractat de Torrellas, Jaume II renuncià en favor de Castella al sector occidental del territori murcià, d'on es retirà el 1305, si bé mantingué el seu domini sobre les actuals comarques del Baix Segura, l'Horta d'Elx, les Valls del Vinalopó i el Camp d'Alacant, amb les quals formà el 1308 la Governació d'Oriola dins el seu Regne de València. Cartagena, Jumella, Favarella i Fortuna restaren un cert temps encara sota el domini aragonés, especialment les tres darreres viles que no foren

¹ Veg. Brauli Montoya Abad: *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*. Alacant 1986, p. 177.

incorporades a Castella fins ja molt entrat el segle XIV. En aquests anys de domini aragonès de Múrcia la llengua catalana sovintaja en la documentació, i tot fa creure que en català es redacta el *Fur Nou* de Múrcia establert en 1296².

A la part de l'antic regne musulmà de Múrcia que passà sota domini castellà - i només a aquest aplicarem d'ara endavant el nom de Múrcia - el català s'hi seguia i mantenint, tal com ens ho confirma el testimoni de Ramon Muntaner, que a la seua Crònica, redactada entre 1325 i 1328, quan explica la conquesta de Múrcia per Jaume I, declara que «poblà-la tota de catalans, e així mateix Oriola e Elx, e Alacant e Guardamar, Cartagènia en los altres llocs; si que siats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia e en los davant dits llocs, són vers catalans e parlen de bell catalanesc del món»³. El català, però, hi anirà retrocedint enfront del castellà. Ja a començaments del segle XV devia ésser vist per la major part dels murcians com la llengua dels avis, i possiblement només es mantenia, com insinua Brauli Montoya, «en algun reducte social elevat de la capital (...) i (...) en alguna contrada fronterera amb les terres valencianes... (tal podria haver estat el cas de Jumella o Favarella)»⁴. D'aquests primers anys de presència de la llengua catalana a Múrcia queden moltes romanalles en l'onomàstica murciana, com ja advertia Jacint Verdager a *Excursions i viatges*⁵, i en el castellà parlat a Múrcia⁶.

Després d'aquest període medieval de presència valenciana a Múrcia caldrà esperar uns quatre segles perquè la nostra llengua s'hi torne a fer sentir. Ara serà una «conquesta de l'aladre, no d'espasa», com ens recorda un bon coneixedor de termes de Iecla, Jumella i també de Favarella havien restat gairebé despoblats després de l'expulsió dels moriscs a principis del segle XVII. Eren terres dedicades a pastures que al segle XIX, especialment en la dècada del 1878-1887, foren donades en emfiteusi per a llur explotació agrícola. Es produí aleshores una forta emigració, potser iniciada ja uns anys abans amb menor intensitat, de llauradors procedents de les Valls del Vinalopó, que hi portaren llur llengua. Aquests pobladors s'establiren a les planades que fomen les capçaleres de les ramblas de Favarella i de la Raixa,

i en alguns casos -Carrascalejo, els Pinillos- també més al nord, fins a tocar gairebé de Iecla, i sempre a les envistes de la serra del Carxe, d'on ha pres nom la comarca. Aquí fundaren una vintena de viles i llogarets que mai, però, no han tingut independència administrativa i han romàs sempre com a pedanies de Iecla -pedania del Carxe-, de Jumella -pedanies de l'Alberquilla, la Raixa, la Torre del Rico, La Canyada del Trigo i la Sarsa- i de Favarella -pedania del Collado dels Gabriels, la Canyada de l'Alenya i de l'Ombria de la Sarsa. La població de la comarca del Carxe, que el 1950 era de devers 3000 habitants, no arriba actualment al miler, a causa de la forta emigració provocada, sobretot, per la crisi de l'agricultura. En algunes pedanies, especialment a les de poblament disseminat, ja no hi viu quasi ningú permanentment. La majoria dels habitants, tot i que hi segueix empadronat, resideix ara a les viles grans properes -a les murcianes de Jumella i Iecla, o a la valenciana del Pinós- i només s'hi desplaça per als treballs agrícoles.

L'existència d'una comarca de llengua catalana a Múrcia, tot i l'interès que tenia, pel fet d'ésser l'únic augment territorial del català des de la seua expansió medieval, no fou advertida pels estudiosos fins que el 1919 Pere Barnils publicà un article, *Els dialectes catalans*⁷, amb un mapa on incloïa dins del domini lingüístic català una llenca de territori murcià que corresponia quasi exactament a l'actual comarca del Carxe. Sabem que Barnils havia fet enquestes dialectals l'any 1911 per tota la província d'Alacant i que havia anat, entre altres llocs, a Mondover, Novelda i el Pinós⁸, on pogué obtenir informació sobre el català parlat a Múrcia. Tanmateix en l'esmentat article de Barnils, llevat del mapa citat, no hi ha cap referència explícita a la presència de la llengua catalana a Múrcia, i possiblement per això passà desapercebuda durant molt de temps la seua informació. Tant és així que en Sanchis Guarner, en referir-se en 1950⁹ a les localitats de llengua catalana de Múrcia ho feia creient que era el primer a advertir-ho¹⁰. El 1970 Sanchis Guarner, acompanyat per Antoni Ródenas, anà al Carxe i hi féu diverses enquestes dialectològiques que, tanmateix, només aprofità en una petita part en un article publicat l'any 1973 per a precisar-hi els límits del català a Múrcia en relació amb la primera nota seua sobre el tema de l'any 1950¹¹. El mateix any que Sanchis Guarner anava al Carxe, també ho feia en Xavier Fàbregas per a recollir-hi informació de cara a la publicació d'un llibre de viatges sobre la comarca, que

2 Veg. Jordi Colomina i Castanyer: *Aproximació a l'antroponímia murciana d'origen català. Un capítol poc conegut de la història de la llengua catalana*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Montserrat 1993, pp. 359-360.

3 Ramon Muntaner: *Crònica*. Barcelona 1984, 1, p. 42.

4 Veg. Brauli Montoya Abad, op. cit., p. 182.

5 «Illa Grossa (sic) seria el magnífic punt final del domini de nostra llengua, si no hi hagués més enllà Capnegre, poble situat entre Cap de Palos i Mar Menor, i l'illot Escobrera». Jacint Verdager: *Obres Completes*. Barcelona 1974, p. 1096. Afegiu-hi d'altres topònims com Cala Reona (a Cartagena i a la ratlla d'Almeria), Playa el Portús, Isla Plana, Los Roches, Punta de la Rella, Calblanque, Punta del Pudridor... i antroponims, com Ballester, Ros, Puche, Soler, Ballester, Pallarés, Cegarra, Cercán, Giner, Guardiola, Ferrer, Meseguer, Palao...

6 Vegeu entre molts d'altres: polsaguera, trespol, garrofa, cociol, jorel, trenque, cranco, selvar, polputa, bajoca, repuche, claror, llus, adivinalla, llusco... Per a més informació veg. Juan Antonio Sempere Martínez: *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*. Murcia 1995.

7 Pere Barnils: *Els dialectes catalans*, dins *Bulletí de Dialectologia Catalana*, 7 (1919), pp. 1-10.

8 Pere Barnils: *Die Mundart von Alicante*. Halle a.d. Saale, 1913, pp. 7-8.

9 Manuel Sanchis Guarner: *Gramàtica valenciana*, València, 1950, pp. 48-49 i 53.

10 Manuel Sanchis Guarner: *La frontera lingüística en les províncies d'Alacant i Múrcia*. Citem segons ib.: *Obra completa*, 1, p. 186 on Sanchis Guarner indica que «la primera notícia feiaient sobre la penetració del valencià a la província de Múrcia, la vaig obtenir del senyor Antoni Gacias, intel·ligent aficionat mallorquí a la Lingüística. que en els anys 1947-50 residí a Múrcia. El seu informador principal fou don Lluís Rico Navarro, propietari rural, natural i veí de la Cañada del Trigo (aldea de Jumilla)».

11 Veg. abans les notes 9 i 10.

ESTER LIMORTI
ARTUR QUINTANA

EL CARXE

RECULL DE LITERATURA POPULAR
VALENCIANA DE MÚRCIA

ESTER LIMORTI / ARTUR QUINTANA

EL CARXE. RECULL DE LITERATURA POPULAR...

10